

Note lexicale pe marginea *Parimiilor preste an* (Iași, 1683)

Mădălina Ungureanu
Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”, Iași

Parimiile preste an (1683) appartenant au métropole moldave Dosoftei est la seule traduction imprimée en roumain d'un *prophetologion*, texte liturgique qui n'est plus utilisé dans le rituel orthodoxe. Vu que Dosoftei est connu pour la grande influence que ses écrits ont eue sur la langue roumaine littéraire, notre démarche a pour but, d'une part, l'identification des mots empruntés par lui au grec, slavon et latin, des langues jouissant d'un grand prestige à l'époque, des mots tirés de la langue populaire et, d'autre part, l'analyse du traitement de ces emprunts dans les dictionnaires de la langue roumaine.

1. Alcătuit în perioada secolelor al VII-lea – al VIII-lea la Constantinopol (Hoeg/Zuntz 1937: 221), *Prophetologion*-ul reprezenta o culegere de pericope veterotestamentare (mai ales din cărțile profeților, dar nu numai) destinate lecturii în biserică, în timpul slujbei Vecerniei. Cea mai mare parte a sa este dedicată sărbătorilor mobile ale anului (perioada postului dinaintea Paștelui și perioada de după Paște, pînă la Rusalii); în afară de aceasta, culegerea mai cuprindea lecturile destinate Vecerniei de la sărbătorile fixe. Specialiștii au remarcat, în manuscrisele grecești ale acestei cărți de cult, gradul mare de uniformitate la nivelul structurii și al conținutului¹. După secolul al XVI-lea, această carte a încetat să mai fie copiată fiindcă lecturile veterotestamentare au fost incluse în alte cărți liturgice (triod, penticostar, minei).

Nu există date certe nici despre momentul primei traduceri în limba slavonă; se presupune că aceasta a fost efectuată în timpul lui Chiril și Metodie. Cele mai vechi manuscrise slavonești ale parimiarului (în limba slavonă, această culegere de pericope veterotestamentare a fost numită *parimejnik*) păstrate pînă astăzi datează din secolul al XII-lea; în secolul al XIX-lea se tipărește o ediție la Sankt Petersburg (*Parimijnik: siest sobranie parimii na vse leto*) și tot atunci începe tipărirea unei ediții în mai multe volume, avînd ca text de referință un manuscris slavon din secolele al XII-lea – al XIII-lea, codicele Grigorovichev (Moscova, 1894-1904) (Miller 2010: 64; Thomson 1998: 721). Începînd cu secolele al X-lea – al XIII-lea, fragmentele din Vechiul Testament destinate lecturii în timpul

¹ Alți specialiști susțin că uniformitatea manuscriselor grecești trebuie pusă pe seama existenței unei versiuni mult mai vechi a acestei cărți, chiar dinaintea secolului al IV-lea (cf. Miller 2010: 55-77).

Vecerniei au început să fie incluse în triod, minei și penticostar, ceea ce a făcut ca parimiarul să nu mai fie utilizat și să nu mai fie copiat după secolul al XVI-lea (Thomson 1998: 727-728). În același timp, ca și în cazul textelor bizantine, comparația a demonstrat constituirea, de-a lungul secolelor, a unei tradiții a parimiarului slavon, prin caracterul unitar al textelor, în ciuda revizuirii lor succesive sau a copierii fragmentare.

În spațiul de limbă română, singura ediție tipărită a acestei cărți de cult îi aparține lui Dosoftei (Iași, 1683); în afară de aceasta, s-a păstrat un mic număr de manuscrise care conțin traduceri ale parimiilor; deși ulterioare parimiarului lui Dosoftei, ele nu reprezintă copii ale acestuia, ci traduceri independente. În afară de cele semnalate de G. Ștrempel, a mai fost descoperit un manuscris, la Biserica „Sfântul Nicolae” din Șcheii Brașovului, care conține parimiile Postului Mare (un parimiar incomplet, așadar), despre care editorul său susține, fără argumente convingătoare, că ar data de la mijlocul secolului al XVI-lea².

Așadar, singurul *prophetologion*³ tipărit din cultura română (și, se pare, singurul tipărit în întreg spațiul ortodox înainte de epoca modernă) îi aparține lui Dosoftei și se înscrie în programul de traducere a cărților de cult în limba română pe care îl inițiasse mitropolitul moldovean. Conținutul complet al primei pagini este: *Parimiile preste an, tipărite cu porunca mării sale prealuminatului întru Iisus Hristos Ioan Duca Voevoda, cu mila lui Dumnădzău Domn Țării Moldovei și Ucrainei, cu poslușaniia smeritului Dosoftei Mitropolitul, în tiparnița țării, ce ne-au dăruit svinția sa părintele nostru fericit Ioachim, patriarhul de slăvita Patrierșia a Moscului, milostivul Dumnădzău să-l blagoslovască. Vă leat 7191, measeș octomvrie, 7 dni.*

Dosoftei este cunoscut ca înnoitor al limbii române la nivelul lexicului, iar această tendință este vizibilă și în Parimiar. În *Dicționarul limbii române*, însă, Parimiarul este valorificat indirect, prin fragmentele reproduse de Moses Gaster în *Chrestomatie română* sau prin exemple preluate din *Etymologicum Magnum Romaniae*. Studiile asupra lexicului *Parimiilor preste an* au urmărit, până acum, identificarea termenilor absenți din dicționarele limbii române; în general, a fost remarcată de către specialiști inventivitatea lexicală ce caracterizează ansamblul

² Pentru o prezentare sintetică a parimiarelor românești, vezi Eugen Pavel, *Glose filologice privitoare la versiunile Parimiarului*, în Pavel 2012: 49-57.

³ Dosoftei nu mărturisește sursa traducerii sale (greacă sau slavonă); totuși, el folosește, într-un titlu intern, termenul *profitologhion*, ca în tradiția grecească, nu *parimiar*, ca în cea slavonă: „Profitologhion, adică parimiile și prorocestviile preste an ce să citeșc în svînta besearică”. Oricare ar fi fost sursa, Dosoftei o depășește, parimiarul său constituind, de fapt, un colaj de texte: pericopelor biblice propriu-zise li se adaugă innuri, comentarii originale pe marginea acestora, versuri, traduceri sau prelucrări ale unor fragmente de scrieri oraculare. Pentru prezentarea conținutului parimiarului lui Dosoftei, vezi introducerea la Dosoftei, Par.

scrierilor mitropolitului, manifestată, pe de o parte, prin împrumuturi și, pe de alta, prin formații pe terenul limbii române.

În cele ce urmează, ne-am oprit asupra modalităților în care dicționarele limbii române se raportează la *Parimiile preste an*, urmărind categoria împrumuturilor⁴. Am avut în vedere situațiile relevante: termeni neînregistrați în dicționare și termeni a căror prezență în Parimiar reprezintă și prima lor atestare în limba română literară, modificând-o, eventual, pe cea indicată de dicționare.

2. Dicționarele limbii române trimit la lucrările lui Dosoftei pentru indicarea primelor atestări pentru numeroși termeni împrumutați, în primul rând, din slavonă, dar și din neogreacă, maghiară sau limbile slave moderne. Este vorba, desigur, de împrumuturi livești, din lexicul scrierilor de factură religioasă.

Astfel, pentru *inoplemenic* ‘(om) de neam străin’, cu patru ocurențe în *Parimii* („Nu vă veselireți, toți inoplemenicii, că s-au sfârșit giugul celuiia ce vă dezmiarda pre voi”, II 33^v; „Și vor veni cei de altă rudă de vor paște oile tale și inoplemenicii, plugari și vieri voă”, IV 1^v), din slavonul *иноплеменикъ* ‘de neam străin’ (DA, Tiktin³, s.v.), *Dicționarul Academiei* indică atestări numai din textele lui Dosoftei, începând cu *Psaltirea în versuri*. O altă modalitate folosită de Dosoftei pentru lexicalizarea conceptului ‘străin’ este calcul: *de strein neam* (I 6^r), *de alt neam* (III 50^r).

Tot din slavonă (*архистратигъ*, din gr. *ἀρχιστράτηγος* ‘exercitus imperator’) este împrumutat substantivul *arhistratig* ‘căpetenie de oaste’: „Eu-s arhistratig puterii Domnului”; „Și dzîsă arhistratigul Domnului către Iisus” (III 53^v). După Tiktin³, s.v., termenul este atestat pentru prima dată în 1679, în Dosoftei, D.L.

Substantivul *idoloslujitel* ‘idolatra’ („Dumnădzău va slobodzî asupra-le din ceri iarbă pucioasă cu foc și va arde oamenii cei răi și spurcați și idoloslujiteli”, III 134^r), din slavonul *идолослужители* (cf. Munteanu 1995: 111), apare în DA doar cu trimitere la *Molitvenicul* lui Dosoftei.

Pentru substantivul *pleamă* ‘neam, seminție, familie’ („Întoarce pentru șerbii tăi, pentru plemile moștenii tale, IV 7^r; „Drept aceea din Rosiia poț a merge în soarta lui Sim, iară pre Dvina la vareș și din varej la Rîm și la plemea lui Ham”, IV 19^r), din slavonul *племе* (cf. DLR; Șerban 1997: 345), și verbul *zămori* ‘a slăbi, a lăsa să piară de foame’ („Nu zămoreaște Domnul sufletul dreptului”, II 30^r), din

⁴ Pentru prezentarea creațiilor lexicale prin procedeul derivării, vezi Ungureanu 2013: 738-744.

⁵ Numerotarea filelor Parimiarului cuprinde patru părți: primele 7 file sunt nenumerate; urmează o porțiune de 38 de file, numerotate cu 1-38; după aceasta, numerotarea se reia de la 1 până la 139^v (unde se termină prima parte a parimiarului, cea mai întinsă, consacrată perioadei sărbătorilor mobile ale anului); apoi, numerotarea este reluată de la 1 la 56^v (secțiune destinată sărbătorilor cu dată fixă). Pentru a facilita accesul la text, am numerotat fiecare dintre aceste părți cu o cifră romană (I-IV), urmată de numărul filei la care se face trimitere.

slavonul *зamorити* ‘occidere’ (Tiktin³, s.v.), dicționarele indică, drept prime atestări, tot lucrările lui Dosoftei (Parimiarul și *Viața și petreacerea svinților*).

Din neogreacă mitropolitul împrumută termeni abstracți din sfera laică a vieții spirituale. Așa sînt *ipocrisie* ‘prefăcătorie, fățarnicie’, din ngr. *ὑποχρισία* („Lepădînd dară toată răutatea și tot viclesugul și ipocrisiile și zavistiile”, IV 15¹), și *ipocrit* ‘prefăcut, fățarnic’, din ngr. *ὑποκριτής* („Ipocriții ce să arată din gură smeareni, iară din inemă sămeț”, III 82^v), pentru care DA indică doar atestări din secolul al XIX-lea, iar Tiktin³ – *Parimiile*. Tot în lucrările lui Dosoftei este întîlnit pentru prima dată, conform dicționarelor, substantivul *musichie* ‘muzică; instrument muzical’, din ngr. *μουσική* („Cine nu să va-nchina cu fața pînă la pămînt naintea icoanei cînd va audzî trîmbitele și musichia”, III 91^v), pentru care DA indică prima atestare în *Viața și petreacerea svinților*, iar Tiktin³ pe cea din *Parimii*.

În Parimiar se întîlnește și forma *muzică* (cu varianta *musică*), din lat. *musica* ‘melodie, cîntec; instrument muzical (în general)’: „Domnul nostru Hristos cu glas de trîmbițe și de muzică îngerească s-au suit” (III 92^v); „În ce ceas veți audzî glasul de trîmbiță, de surlă și ceateră, samvică și de simfonie și de tot fealiul de muzică” (III 62^v, în Daniel 3:5), cu primă atestare în traducerea *Istoriilor* lui Herodot (lucrare atribuită lui Nicolae Milescu, păstrată într-o copie din 1816). Termenul *muzică/musică*, cu sensul ‘instrument muzical’, este utilizat și în traducerea Vechiului Testament realizată de Nicolae Milescu și despre care același N.A. Ursu spune că ar fi fost revizuită de Dosoftei: „Și să dăsfăta cu musîcîri și cu bucurie dzile 7” (1 Esdra 4:63); „Și au stătut preoții împodobîți cu musîci și trîmbițe” (1 Esdra 5:81); „Grăiaște, bătrîne, pentru că să cade ție întru chiară știință, și să nu contenești musîcele” (Sirah 32:4; BIBL.1688: *muzîcile*); „Întru toată gura ca miarea să va îndulci și ca musîcele întru ospățul de vin” (Sirah 49:2); „și mirele au ieșit și prietenii lui și frații lui întru tîmpinarea lor cu tîmpene și cu musîcîri și cu arme multe” (1 Macabei 9:39); „Și să mută nunta spre plîngere și glasul musîcelor spre jale” (1 Macabei 9:41); în toate aceste cazuri, termenul grecesc echivalat este *μουσικός*, -ή, -όν⁶.

Cu etimologie multiplă (gr. *ρητορικός*, lat. *rhetoricus*) este împrumutul *retoric* ‘retor’ („Iară atunci să feaceră [apostolii] mai presus de toț retoricii”, III 118^t), pentru care în DLR găsim atestări din secolul al XVIII-lea.

⁶ În contextele din Daniel (3:5.7 etc.), însă, în Ms. 45, *μουσικῶν*, formă de genitiv plural de la *μουσικός*, -ή, -όν, este tradus prin *cîntăreți* (acolo unde la Dosoftei este *musică*): „Întru care ceas veți audzi glasul trîmbiței, muscalului și alăutei, samvichei și canonului, tocma glasului și tot neamul de cîntăreți, căzînd închinați-vă chipului celui de aur căruia au pus Navuhodonósor împăratul”, preluat și în BIBL.1688; termenul grecesc are atît sensurile ‘muzică’, ‘instrument muzical’, actualizate în *Septuaginta* (cf. Muraoka, s.v.), cît și pe cel de ‘cîntăreț’ din textele autorilor antici (cf. LSJ, s.v.).

Împrumuturi savante din latină în Parimiarul lui Dosoftei sînt *ghigant* ‘uriaș’ lat. *gigas*, -ntis: „Omul ce rătăcește din calea învățaturii în ceată de ghiganț va găzdălui” (III 20^v) și *poetic* ‘poet, creator, autor’ din lat. *poeticus*: „O, Hristoase, dzîce poeticul” (III 97^r); „Aceasta o cîntă poeticul, adecă tvorețul” (III 76^v), (cf. DLR; v. și Munteanu 1995: 111).

La acestea adăugăm trei cazuri aparte, ale unor termeni pentru care dicționarele de pînă acum indică drept primă atestare BIBL.1688; i-am întîlnit în *Parimii*, dar și în Ms. 45 (de unde au fost preluați în Biblia de la București):

păpădie, s.f. ‘*Taraxacum officinalis*’: „Adzîme cu păpădii s-or mînca” (III 51^r); „Și vor mînca cărnile acealea fripte la foc și adzîme cu păpădii s-or mînca (III 51^r). Etimologie: din ngr. *παπαδιά* ‘Frau eines Priesters’ (Șerban 1997: 345).

pleăstru, s.m. ‘pastă medicinală care se aplică pe o parte a corpului; cataplasma’: „Nu-i pleastru a pune, nice oloi, nice legături” (II 1^v). Etimologie: din ngr. *μπλάστρι* (Șerban 1997: 350). În Ms. 45 apare cu forma *blastru* (Isaia 38:21).

tîgvă, s.f. ‘plantă erbacee agățătoare’: „Și porunci Dumnădzău tigvei și crescă de să sui deasupra capului lui Iona să-i ție umbră de cătră nevoia lui” (III 53^r). Etimologie: din bg., ucr. *туква*.

3. Am consemnat, de asemenea, un număr destul de mare de termeni neînregistrați în dicționare, unii dintre ei discutați în lucrările dedicate lexicului scrierilor lui Dosoftei (Munteanu 1995, Șerban 1997), alții inediți. Este vorba, desigur, de termeni culți, împrumutați din slavonă și greacă.

Substantivul *peuc* ‘pin’ („Slava Livanului cătră tine veni-va, în chiparis și peuc și chedru depreună, să proslăvească locul cel svînt al mieu”, III 50^r), care nu apare nici în dicționare, nici în lucrările consacrate lexicului din scrierile lui Dosoftei, se regăsește și în Ms. 45 cu trei ocurențe (p. 288, 289, 362), de două ori glosat marginal prin *pin*, ceea ce arată că nu era o prezență obișnuită în textele epocii (lucru explicabil, de altfel, și prin faptul că este prezent în texte veterotestamentare, a căror primă versiune în română nu este mai veche de scrierile menționate). Etimologie: din gr. *πέυκη* ‘pine’ (Muraoka, s.v.⁷). În Parimiar mai apare și dubletul acestuia, *pevg*, de origine slavonă (*пєвгъ* ‘πέυκη, pinus’ (Miklosich, s. v.): „Și slava Livánului la tine va veni, cu chiparis și pevg și cu chedru depreună” (IV 4^r; IV 44^r), transpunînd același pasaj din Isaia 60:13. În schimb, Ms. 4389 BAR, traducere după original slavon, conține numai forma *pevc*, glosată, la Isaia 60:13, prin *molitvu*, sub influența versiunii lui Nicolae Milescu (Ms. 45).

Substantivul *pard* ‘leopard’: „Atuncea împreună să va paște lupul cu cîrlanii și pardul împreună va odihni cu iedul” (IV 28^v) nu apare în DLR. Felicia Șerban

⁷ În schimb, în contextul Isaia 60:13, gr. *πέυκη* este echivalat, în Ms. 45, prin *molitvu*.

(1997: 337) indică drept etimon gr. *πάρδος*, dar alte etimoane posibile sînt slavonul *парѣдъ* și latinescul *pardus*.

În ceea ce privește substantivul *prosopoporían*: „Aicea aduce din cuvintele prorocului Isaiei poeticul și face un feali de înfățărare, prosopoporian” (III 87^v), nu mai este vorba despre un împrumut contextual, ca în celelalte cazuri, fiindcă el se regăsește într-unul dintre fragmentele originale în care mitropolitul comentează versurile unui imn. Termenul, cu etimon grecesc sau latin (gr. *προσωποποιία* ‘I. dramatization, the putting of speeches into the mouth of characters; II. the putting of imaginary speeches into one’s own or another’s mouth’, LSJ, s. v.; lat. *prosopopoeia* ‘a speech composed and delivered in the character of another person, impersonation’, OLD, s.v.; sensul indicat de Șerban 1997: 344: ‘figură de stil prin care autorul face să vorbească o persoană absentă’ este oarecum inexact), nu apare în dicționarele consultate; astăzi, rom. *prozopopee* provine din fr. *prosopopée*. Mai dificil de explicat este prezența lui *r* în forma de la Dosoftei; este vorba sau de o greșeală de tipar, sau de o contaminare cu vreun alt termen grecesc.

Împrumuturi contextuale din greacă sînt substantivele *olocárpomă* (din gr. *ὀλοχάρπομα* ‘whole burnt-offering’) și *olocáftomată* (din *ὀλοξάυτωμα*, -ατος ‘burnt-offering’, LSJ, s.v.), ambele cu sensul ‘jertfă prin ardere totală’: „Și cădzu foc din ceriu și mîncă jărtvele olocáftomătelor” (IV 38^f); „Și mearse Avraam și luă berbeacele și l-au rădicat în olocárpomă pentru Isaac” (III 59^f); pentru cel de-al doilea este posibil și un etimon slavon, *олокавъ томаты* (Munteanu 1995: 69). Cu același sens apare în text adjectivul *olocávstă*, pentru care mai plauzibil este etimonul slavon (*олокавъ тось*) decît cel grecesc (*ὀλοκάυτος*): „Și cădzu foc de la Domnul din ceriu și mîncă olocavsta jărtvă” (IV 51^f); *olocavstă* nu este menționat în nici una dintre lucrările referitoare la lexicul scrierilor lui Dosoftei. Se observă aici marea disponibilitate a mitropolitului pentru împrumutul lexical. Conceptul ‘jertfă prin ardere totală’ mai este lexicalizat la Dosoftei prin calcuri de expresie: *jirtva mea cea cu totul de ars* (IV 50^v), *jirtvă cu întreg de ars* (III 64^f).

Substantivul feminin *samvică* ‘sambuc; instrument muzical’ din gr. *σαμβύκη* ‘small arched harp’ (Muraoka, s.v.): „În ce ceas veț audzî glasul de trîmbiță, de surlă și céteră, samvică și de simfonie și de tot fealiul de muzică” (III 62^v), nementionat în dicționare sau în alte lucrări de specialitate, este încă unul dintre termenii care ar putea stabili o relație între persoana lui Dosoftei și prima versiune a Vechiului Testament în limba română conținută de Ms. 45, unde se găsește în cartea *Daniel*, cu mențiunea că ar putea fi vorba de împrumuturi paralele sub influența celor două originale traduse (*Septuaginta*, respectiv un *prophetologion*).

Din slavonă Dosoftei preia termeni din sfera vieții religioase:

bogonaceálie ‘îndrumare divină’ (Munteanu 1995: 184): „Dezleagă legăturile și ruoreadză para/ Străluminatul de bogonacealie chip” (III 120^v-121^f). Etimologie: din slavonul *богочачалие* ‘divina gubernatio, θεορχία’ (Miklosich, s.v.).

bogorodícina ‘cîntare în cinstea Născătoarei de Dumnezeu’: „Să să știe că de astădz, nice mîcenicină, nice bogorodicină, nice osmoglasniță să cîntă până la sîmbăta Tomii svîntului” (III 28^v), cu două atestari în *Parimii*. Etimologie: din slavonul *богородичиѡ* ‘al Maicii Domnului’ (cf. Șerban 1997: 334). Termenul este folosit și în Dosoftei, D.L. (1679).

bogovidnic ‘care îl vede pe Dumnezeu’: „După scularea, Hristoase, acea din mormînt și cătră naltul cerului dumnădzăiesc suit, bogovidnicilor slava ta trimițînd” (III 105^v). Etimologie: din slavonul *боговидьнѡ* (cf. Șerban 1997: 334; Munteanu 1995: 183).

căpin ‘mărăcine; rug’: „Nepîrlită de foc în Sinai ce s-au lipit căpinul pre Dumnădzău au arătat” (III 110^v); „Căpinul și focul deade minune” (III 138^v). Etimologie: din slavonul *копина* (cf. Șerban 1997: 334).

nezlobie. ‘inocență, puritate’: „Ca să cunoaștem blîndețea cea miloasă a lui și să-i iscodim nezlobia lui” (IV 11^v). Termenul nu este atestat în lucrările consultate. Etimologie: din slavonul *незловик* ‘innocentia’ (Miklosich, s.v.).

oráci ‘orator; om care are darul vorbirii, fermecător’: „Mai bunu-i bărbatul ce rabdă lung decît cel vîrtucios și om înțelept de oraci mare” (III 12^f), neînregistrat în lucrările consultate. Etimologie: din slavonul *орачь* ‘orator’ (Miklosich, s.v.).

plodie ‘roadă’: „Și luă Avraam leamnele de jărtva a tot plodiei și pusă în cîrca lui Isaac, fiiului său” (III 58^v); nu apare în lucrările consultate. Etimologie: din slavonul *плодик* ‘fructus’ (Miklosich, s.v.).

pocerni ‘a face un lucru negativ’: „Iară de te vei rău aleage, sîngur îț vei pocerni realele” (II 28^v); nu apare în lucrările consultate. Etimologie: din slavonul *почрънити* ‘nigrum reddere’ (Miklosich, s.v.).

Absentă din dicționare este și forma *covás* ‘aluat’: „Curățîț dară vechiul covas, ca să fiț novă frămîntătură” (III 49^f). Pusă de Felicia Șerban pe seama slavonului *квасъ* ‘aluat, drojdie’ (Șerban 1997: 334), fonetismul indică, totuși, drept etimon magh. *kovász*, caz în care nu trebuie considerat un împrumut direct al mitropolitului, ci un termen specific limbajului popular valorificat de el.

Termenilor împrumutați menționați mai sus li se adaugă cuvinte derivate neconsemnate, de asemenea, în dicționare, pe care le amintim fără alte discuții: *bonós* ‘vesel, optimist’: „Inema bonoasă face sănătate, iară omul cel mîhnicios usucă oasele” (III 15^f); *brudiví* ‘a micșora, a face ca un lucru să fie lipsit de maturitate, naiv, simplu’: „De n-au brudivit Dumnădzău înțelepciunea lumii aceștia?” (III 47^v); *cováséț* ‘drojdie, aluat de plămadă (diminutiv)’: „Fraților, mic covăsăț toată frămîntătura covăsește”; *nătări* ‘a slăbi’: „Pentr-aceaea, vor nătări întru dîș mulț” (II 23^f); *nelucrói* ‘leneș’: „Căile nelucroilor sînt așternute cu spini, iară a celor bărbății sînt neatede” (III 8^f).

O altă categorie de cazuri interesante o reprezintă cea a termenilor pe care dicționarele limbii române îi atestă, pînă în prezent, numai în culegeri de texte populare, sau în culegeri de texte populare și la Dosoftei; este o confirmare a

faptului că mitropolitul moldovean valorifică nu numai limbile de cultură ale vremii ca sursă de creație lexicală, ci apelează adesea la limbajul popular. Astfel de termeni sînt preluați mai ales din cîmpul universului casnic: *chidă* ‘ceață’: „Blagosloviț, roăle și chidele, ghețile și gerul, pre Domnul” (III 65^f, unică ocurență în acest text; din magh. *köd* ‘Nebel’, cf. DA, Tiktin³); *șocîrlat* ‘stofă de culoare stacojie’: „Și șubi feace bărbatului ei și de mătasă și de șocîrlate” (III 28^f; din magh. *sakarlát*; în DA, s.v. *ciocîrlat*, se spune că este păstrat numai în cîntece vechi, iar atestările sînt din texte populare); *soage* ‘das Brot formen’: „Adecă așea lesne cum soagem noi pita den aloat și de-acii o și coacem de ni-i de saț vieții, așea lesne svinția sa ne-au frămîntat din lut și ne-au sopt și ne-au însuflețit” (III 78^r, din lat. *sūbigo*, -*ere*, cf. Tiktin³, s.v.); *mîrli* ‘(d. oi și alte animale) a se împreuna’: „Și era cînd să mîrliia oile, și vădzui cu ochii miei în vis, și adecă țapii și areții încălecînd era pre oi” (III 19^v; în DA, toate atestările sînt din texte populare; în Tiktin³, prima atestare este din *Parimii*, aceeași trimitere; din scr. *mrljati*, bg. *mărlija*, cf. DER).

4. Adesea, utilizînd un termen pe care îl presupune mai puțin cunoscut virtualului cititor, cărturarul îl glosează, folosind o structură apozitivă introdusă prin adverbul *adecă*. Astfel, *poetic* este glosat prin mai cunoscutul, în epocă, *tvoreț*, urmat de o explicație: „Aceasta o cîntă poeticul, adecă tvorețul, făcătorul canoanelor” (III 76^v), iar *ritorică* este explicat: „Ritorică, adecă graiul cel măiestru, învățat la o școală” (III 100^f). Un împrumut ca *bogonacealie* ‘îndrumare divină’, care lexicalizează un concept teologic complex, este glosat întîi prin traducerea românească, apoi explicat atît din punct de vedere structural, cît și semantic: „Bogonacealie iaste un cuvînt legat din 2, dumnădzăiască-ncepătorie, adecă că svînta troiță este începătoare de dumnădzăire și de domnie, gospod nacealie” (III 121^r).

Procedeul este utilizat de mitropolit și în alte lucrări: *cobuz*, în *Viața și petrecerea svinților*, este glosat prin *ceatere* (cf. DA, s.v.), ceea ce arată că, deși prezent în textele românești încă din prima jumătate a secolului al XVII-lea (*Pravila* lui Eustratie), nu era foarte cunoscut.

5. O privire asupra lexicului scrierilor lui Dosoftei, în general, și al *Parimiilor preste an*, în special, pune în evidență o serie de tendințe caracteristice. Prima dintre acestea este apetența pentru împrumuturile din limbile de cultură ale epocii (slavonă, neogreacă, latină), care se regăsesc în număr mare; unele dintre acestea sînt inedite, neconsemnate de lucrările de specialitate, altele, discutate de specialiștii care s-au ocupat de lexicul scrierilor lui Dosoftei, nu sînt menționate în dicționare. Pentru alți termeni, dicționarele indică atestări ulterioare scrierilor lui Dosoftei. Remarcăm, de asemenea, prezența în *Parimiile preste an* a unor cuvinte care, în epocă, mai pot fi întîlnite numai în traducerea Vechiului Testament efectuată de Nicolae Milescu Spătarul și păstrată, sub o formă revizuită, în Ms. 45 de la Biblioteca Filialei din Cluj a Academiei Române, ceea ce ar veni în

confirmarea supoziției lui N.A. Ursu privind identitatea autorului primei revizii a traducerii, în persoana lui Dosoftei. Se mai observă că slavona este sursă de împrumut pentru termeni din sfera universului religios, în timp ce greaca – pentru termeni din sfera vieții spirituale în general.

O altă tendință care se face vizibilă din cele remarcate mai sus este valorificarea limbajului popular la nivelul lexicului (lucrările de specialitate subliniază această tendință și la nivel fonetic și morfologic), prezentă în Parimiar prin utilizarea unor cuvinte din universul casnic (*a mîrli, a soage, chidă, șocîrlat, probabil și covas*).

În sfîrșit, am observat că, atunci cînd utilizează un termen cu mică circulație în epocă (fie împrumutat chiar de el, fie existent și în alte texte), Dosoftei îl glosează, pentru a face accesibil cititorului conținutul său semantic; glosele de acest tip pot fi simple structuri apozitive introduse prin *adecă* sau pasaje complexe care explicitează noua formație lexicală atît la nivelul structurii, cît și la nivelul sensului.

Bibliografie

1. Dicționare și izvoare

DER = Ciorănescu, Alexandru, *Dicționar etimologic al limbii române*. Ediție îngrijită și traducere din limba spaniolă de Tudors Șandru Mehedinți și Magdalena Popescu, Editura Saeculum I.O., București.

DA = (Academia Română) *Dicționarul limbii române*. Sub conducerea lui Sextil Pușcariu. Tomul I. Partea I: A – B. Librăriile Socec & Comp. și C. Sfetea, București, 1913; Tomul I. Partea II: C. Tipografia Ziarului „Universul”, București, 1940; Tomul I. Partea III. Fascicula I: *D – de*. Universul, Întreprindere Industrială a Statului, București, 1949; [Fascicula II: *de – desșina*; șpalt, 1948]; Tomul II. Partea I: *F – I*. Monitorul Oficial și Imprimeriile Statului. Imprimeria Națională, București, 1934; Tomul II. Partea II. Fascicula I: *J – lacustru*. Tipografia Ziarului „Universul” S. A., București, 1937; Tomul II. Partea II. Fascicula II: *Ladă – lepăda*. Tipografia Ziarului „Universul” S. A., București, 1940; Tomul II. Partea II. Fascicula III: *Lepăda – lojniță*. Tipografia Ziarului „Universul” S. A., București, 1948.

DLR = *Dicționarul limbii române*. Serie nouă. Redactori responsabili: acad. Iorgu Iordan, acad. Alexandru Graur și acad. Ion Coteanu. Din anul 2000, redactori responsabili: acad. Marius Sala și acad. Gheorghe Mihăilă. Editura Academiei, București. Tomul I. Partea a 3-a, a 4-a, a 5-a, a 6-a: Litera *D*, 2006-2008; Tomul IV. Litera *L*: 2008; Tomul V. Litera *L*: 2008; Tomul VI. Litera *M*: 1965-1968; Tomul VII. Partea I. Litera *N*: 1971; Tomul VII. Partea a 2-a. Litera *O*: 1969; Tomul VIII. Litera *P*: 1972-1984; Tomul IX. Litera *R*: 1975; Tomul X. Litera *S*: 1986-1994; Tomul XI. Partea 1. Litera *Ș*: 1978; Tomul XI. Partea a 2-a și a 3-a. Litera *T*: 1982-1983; Tomul XII. Partea I. Litera *Ț*: 1994; Tomul XII. Partea a 2-a. Litera *U*: 2002; Tomul XIII. Partea I și a 2-a și a 3-a. Litera *V* și literele *W, X, Y*: 1997-2005; Tomul XIV. Litera *Z*: 2000.

Dosoftei, D.L. = Dosoftei, *Dumnezeiasca liturghie, 1679*. Ediție critică de N.A. Ursu, Editura Mitropoliei Moldovei și a Sucevei, Iași, 1980.

- Dosoftei, Par. = Dosoftei, *Parimiile preste an* (Iași, 1683). Ediție critică, studiu introductiv, notă asupra ediției, note și glosar de Mădălina Ungureanu, Iași, 2012.
- LSJ = *A Greek-English Lexicon*, compiled by Henry George Liddell and Robert Scott, revised and augmented by Sir Henry Stuart Jones, with the assistance of Roderick McKenzie and with the cooperation of many scholars. With a revised supplement, Oxford Clarendon Press, 1996.
- Miklosich = Franz Miklosich, *Lexicon palaeoslovenico-graeco-latinum*, Vindobonae, Guilelmus Braumueller, 1862-1865.
- MS. 4389 = Biblioteca Academiei Române, Manuscrisul românesc nr. 4389 [c. 1665-1672]. Conține traducerea integrală a Vechiului Testament, efectuată după slavonă și latină de un anonim muntean (probabil Daniil Andrean Panoneanu), în a doua jumătate a secolului al XVII-lea.
- MS. 45 = Biblioteca Filialei Cluj a Academiei Române, fondul Blaj, Manuscrisul românesc nr. 45 [c. 1683-1686]. Conține traducerea integrală a Vechiului Testament, efectuată de Nicolae Milescu și revizuită de un anonim moldovean (probabil Dosoftei) în a doua jumătate a secolului al XVII-lea.
- Muraoka = T. Muraoka, *A Greek-English Lexicon of the Septuagint*, Peeters, Louvain-Paris-Walpole, 2009.
- OLD = *Oxford Latin Dictionary*. Edited by P. G. W. Glare, Oxford Clarendon Press, 2007.
- Tiktin = H. Tiktin, *Rumänisch-deutsches Wörterbuch*. Vol. I-III. Staatsdruckerei, București, 1903-1911-1924; Tiktin² I-III. Harrassowitz Verlag, Wiesbaden – Freiburg, 1986-1989; Tiktin³ I-III. Wiesbaden – Cluj Napoca, 2000-2005.

2. Literatură secundară

- Høeg, Carsten, Zuntz, Günther, *Remarks on the Prophetologion*, în *Quantulacumque: studies presented to Kirsopp Lake*, ed. R. P. Casey, London, 1937, p. 189-226.
- Miller, J., *The Prophetologion – The Old Testament of Byzantine Christianity?*, în *The Old Testament in Byzantium*. Edited by Paul Magdalino and Robert Nelson, Dumbarton Oaks Research Library and Collection, 2010, p. 55-77.
- Munteanu, Eugen, *Studii de lexicologie biblică*, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, 1995.
- Pavel, Eugen, *Arheologia textului*, Casa Cărții de Știință, Cluj-Napoca, 2012.
- Șerban, Felicia, *Din lexiconul scrierilor lui Dosoftei*, în „Dacoromania”, serie nouă, II, nr. 1-2, 1996-1997, Editura Academiei, p. 333-351.
- Thomson, Francis J., *The Slavonic translation of the Old Testament*, în *The Interpretation of the Bible. The International Symposium in Slovenia*, Edited by Jože Krašovec, Sheffield Academic Press, 1998, p. 605-920.
- Ungureanu, Mădălina, *Inovație lexicală în cartea „Parimiile preste an” a Mitropolitului Dosoftei. Derivarea*, în *Études romanes. Hommages offerts à Florica Dimitiescu et Alexandru Niculescu*, vol. I, Editura Universității din București, 2013, p. 738-744.